

ХҒТАР 19.41.07
Ғылыми мақала

<https://orcid.org/0000-0003-3596-8831>
DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2024-146-1-85-94>

«Күлтегін» жазба ескерткішіндегі публицистикалық жанрлардың көрінісі

Е.М. Наурызханова*, Қ.Ө. Сақ

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Казахстан, Астана

(E-mail: erkenaz.nauryzkhanova@fizmat.kz, kaisak1964@yandex.kz)

Аңдатпа. Публицистикалық жанрдың қалыптасуын, даму кезеңін өте ерте ғасырдан бастаймыз. Қоғам, саясат, жүйе, халық секілді ұғымдар адам санасында пайда болған күннен бастап оның бірге өмір сүруі заңдылық. Публицистикалық жанрдың да атқаратын міндеті қоғам қабылдай алатын, ақиқат пен көркем тіл астасқан деректерді жеткізе білу. Атап айтқанда, сонау V ғасырда түрік халқы қоғамдасып, Түрк қағанатын орнатқан дәуірден бастап көшпенді өркениеттің бүгінгі публицистикасы да қалыптасты. Жазба ескерткіштердегі публицистикалық жанрдың алатын орны ерекше. «Publicus» сөзінің өзі де «қоғамдық» деген мәнді білдіреді. Осыдан келіп публицистиканың қоғамдағы ең маңызды және өзекті ақпаратты көпшілікке ұсынуы шығады. Ертедегі жазба ескерткіштерінде сол кезеңдегі тарихи шындық, өзекті саяси оқиғалар, қаған, қағанат мәселесі қарастырылып отырған. Оған «Тоныкөк», «Күлтегін» секілді Орхон ескерткіштеріне жататын бірқатар жәдігерлердегі таңбаланған мәтіндер куә. Орхон-енисей жазу ескерткіштері «Көне түркі дәуіріне» жатады. Шығыс Түрік қағандығының құрамында болған халық осы тілде оқып, осы тілде сөйлескен. Яғни публицистикалық тұрғыда да аталмыш тіл қолданылған.

Түйін сөздер: ескерткіш, «Күлтегін», «Тоныкөк», публицистика, публицистикалық жанр, автор, Publicus, жазба

Кіріспе

Тас тақтайшалар мен ескерткіштерден бастап үңгір суреттері мен саз тақтайшаларына дейінгі ежелгі ескерткіштер әртүрлі өркениеттерде жазу жүйелерінің дамуы мен қолданылуын көрсетеді. Бұл жазбалар ғасырлар бойы ақпарат, наным-сенімдер мен мәдени тәжірибелерді жеткізе отырып, адами қарым-қатынастың нақты жазбалары ретінде қызмет етеді. Бұл ескерткіштердегі жазу ерекшеліктері лингвистикалық әртүрлілікті, жазудың дамуын және жазбаша тілдің әлеуметтік рөлдерін қамтитын көп қырлы болып келеді.

Ежелгі ескерткіштердегі жазудың көрнекті ерекшеліктерінің бірі – лингвистикалық әртүрлілік. Әрқайсысының өзіндік ерекше тілі мен шрифті бар әртүрлі өркениеттер адамзат тарихының лингвистикалық байлығын бейнелейтін жазулар қалдырды. Месопотамияның сына жазуларынан Ежелгі Египеттің иероглифтеріне дейін ескерткіштердегі лингвистикалық көріністегі әртүрлілік адами қарым-қатынастың күрделі болмыстарын көрсетеді. Сол секілді көшпенді дала мұраларындағы ескерткіштеріндегі жазулардың да өзіндік ерекшеліктері болды. Сол ерекшеліктердің бірі ретінде публицистика жанрлық жақтан олардың берілу жолдарын қарастырып отыр. Жазбаша жүйелердің эволюциясы өркениеттердің дамуымен тығыз байланысты. Ескерткіштер пиктограммалардан күрделі сценарийлерге көшуді көрсете отырып, сценарий эволюциясының хронологиясын қамтамасыз етеді. Мысалы, шумер пиктограммаларынан сына жазуларына ауысу жазбаша тілдің біртіндеп талғампаздығын көрсетеді. Ескерткіштердегі жазудың дамуын зерттеу лингвистер мен тарихшыларға ежелгі қоғамдардың мәдени және зияткерлік прогресін бақылауға мүмкіндік береді. Яғни зерделеуге алып отырған тақырыпта тек Орхан жазба ескерткіштеріне ғана емес, жалпы кез келген елдегі ескерткіштердегі жазулардың бәрінде дерлік өзіндік қауымдастықтың шындығын жеткізген, мемлекеттік құрлымын сөз еткен мәтіндер кездеседі. Бұл айналып келгенде публицистиканың жолы.

Негізгі бөлім

Қазақ публицистикасының даму кезеңін төрт түрге бөліп қарастыруға болады:

1. Жалпы қазақ публицистикасының пайда болуы, яғни ежелгі жазба ескерткіштерден бастап ХІХ ғасырдың екінші жартысына дейін;
2. Қазақ публицистикасының қалыптасу дәуірі деуге болады. Бұл 1870 - 1917 жылдар арасы;
3. Кеңес дәуіріндегі дамыған қазақ публицистикасы (1917-1990 жж арасын қамтиды);
4. Қазіргі, яғни ұлттық публицистиканың дамуы. Тәуелсіздік алған жылдан басталады.

Ескерткіш Түркі қоғамындағы, әсіресе саяси элита ортасындағы тарихи сана мен тарихи танымның өресін анықтауға мүмкіндік беретін айғақтарға мейлінше бай» (Әбжанов, 2001) дейді тарих ғылымдарының докторы Әбжанов Ханкелді. Шындығында, Талас, Енисей бойынан табылған еңбектердегі мәтіндердің мотивтеріне бір-біріне

ұқсас келеді. Олардың туу кезеңінен бастап, халқы үшін жасаған еңбектері, әр кезеңі тарихи шындық шеңберінде суреттеледі. Осы суреттеуді әдеби немесе қиялдан туған шығарма ретінде фольклорлық нұсқада емес, нақты ақпарат көзі ретінде баяндауымен публицистикалық жанрдың зерделеуіне айналды. Жанрлық мәселеде Орхон жазуларына қатысты келіспеушіліктер де кездеседі.

Орхон жазуларының жанрлық табиғаты туралы түркологияда қазір қарама-қайшы екі түрлі көзқарас қалыптасып келеді.

Оның бірі А. Щербактың, екіншісі И. Стеблеваның есімімен байланысты. А. Щербак былай деп жазады: «Өзінің сипаты жағынан бұл жазуларды ақындық шығармаға жатқызуға болмайды». Басқаша айтқанда, Щербак Орхон ескерткіштерін әдебиет үлгісіне үш қайнаса сорпасы қосылмайтын, Түрік қағанатының қысқаша, дәл, тарихи деректер жиынтығы деп қарайды.

Осы айтылған пікірді тарихшы Л. Гумилев қуаттайды: «И. В. Стеблеваның монографиясы Күлтегін мен Тоныкөктің құрметіне арналған жазуларды өлеңге жатқызып және оны тарихи поэма ретінде дәлелдеуге әрекеттенген. Автордың сонысына қарамастан, біз одан өлеңге ең қажетті нәрсе - ырғақты таба алмадық. Сол себептен де «Сипаты жағынан бұл жазуларды ақындық шығармаға жатқызуға болмайды» деген А. Щербактың тұжырымына қосыламыз», дейді зерттеуші (Л. Н. Гумилев «Древние тюрки», М., 1967, 322 бет).

Демек, Л.Н. Гумилев те көне руналарды жыр емес, түркі халқы тарихының қысқаша шежіресі есебінде танып отыр (Классикалық зерттеулер, 2013).

«Күлтегін» ескерткішінің жазылу стилі де ерекше екенін білеміз. Мысал келтіре отырып, талдау жасайық. Публицистикалық стильдің өзіне тән реңі және талдауға қатысты түрлері бар. Атап айтқанда: эмоционалды-экспрессивті, аргумент пен нақтылау, оқырманға қарата жеткізу, цитата пайдалану және т.б. Мысалға ескерткіштегі батыс бет бөлігі берілген.

Жоғары көк Тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған. Адам баласы үстіне ата-бабам Бұмын-қаған, Істемі қаған [таққа] отырған. [Таққа] отырып түрік халқына, еліне, төріне, билігі тұтқа болған, қалыптастырған (Қазақ қолжазбалары, 2013).

Осында жазылған жолдардағы адам аттары: Бұмын-қаған, Істемі қаған тарихи шындыққа негізделген кейіпкерлер. Олар туралы тарихи деректерде көптеген зерттеулер жазылған. «Күлтегін» ескерткішіндегі публицистикалық ерекшеліктердің бірі өте қыса әрі нұсқа жаза отырып, ойды жылдам әрі нақты жеткізуімен бағалы. Мәселен, бір ғана абзацта жермен, құдаймен, ондағы жаратылыспен танысып үлгере отырып, аттары аталған шынайы адамдардың ерліктері туралы, олардың кім екені туралы ақпарат алып үлгеруге болады.

Түптеп келсек, осынау жолдардан түркі қағандарының ата-бабалары тәңірінің елшілері, тәңірінің сүйген құлдары деген ой қылаң бергендей. Бұл, әрине, байырғы заманның сенім-нанымдарына сай келетін, мемлекет басында тұрған әулеттің объективті қисынын құқықтық тұрғыдан да, ата дәстүрі жолымен де заңдастыратын, бекемдейтін ресми мәлімдеме (Әбжанов, 2001).

Төрт тараптағылар қарсы жау болған. Қол аттандырып төрт тараптағы халықты бағындырып, иеленген. Бағындырып бейбіт қылған. Бастыны жүгіндірген, тізеліні бүктірген. Ілгері /шығыста/ Қадырхан жынысына дейін, кері /батыста/ Темір-қақпаға дейін қондырған. Екі аралықта

Көктүріктердің иесі иеліксіз осылай отырар еді. Білікті қағандар еді, алып қағандар еді. Бұйрықтары /қолбасшылар/ да білікті еді, алып еді. Бектері де, халқы да түз (адал) еді. Сол үшін елді осынша тұтқан еді. Елін тұтып төрлі /билікті/ етті. [Олар] өздері (Қазақ қолжазбалары, 2013).

Ескерткіштегі жазуда «білікті қағандар», «алып қағандар», «бұйрықтары», «қолбасшылары», «бектері», «халқы», «төрлі», «билікті» деген сөздерді байқауға болады. Бұл аталаған сөздердің бәрі дерлік ақпаратты анық әрі нақты жеткізуге бағытталған. «Күлтегін» ескерткіші арқылы, публицистикалық құндылықтың негізі ретінде осы сөздерді кейінгі зерттеушілер тарихи шындық негізінде зерделеді. Себебі, баяндаушы, ғасырдан бүгінге дейін жеткен жазуды қашып жаздырған автор қолбасшылардың болғанын, бектердің болғанын, сол кездегі халықтың барын, төрелік пен биліктің болғанын айтаып келіп, қағандар мен бектердің, қолбасшылардың алып екенін теңеу арқылы жеткізеді. Тіпті бұйрықтардың да болғанын айтады. Міне, бұл жазылған жазуылар тек ақпараттық формадағы еңбек секілді көрінгенімен қалыбын салып жіберсек, публицистикалық жанрға тән бояулардың анық көре аламыз.

Ескерткіштерде хат пайда болатын контекстті ұғыну жан-жақты түсіндіру үшін өте маңызды. Ғибадатханалардың, қабірлердің немесе қоғамдық орындардың қабырғаларында болсын, жазуларды орналастыру және тағайындау жазбаша сөздердің болжамды аудиториясы мен қоғамдық қызметі туралы құнды түсінік береді. Контекстік талдау зерттеушілерге осы жазулардың болжамды әсерін және олардың қауымдастықтың ұжымдық сәйкестігін қалыптастырудағы рөлін ажыратуға мүмкіндік береді. Яғни публицистикалық стилмен жазылған еңбектер бүгінгі журналистикаға қажет ақпаратты берудің нақты бір өзегі болып отыр.

Зерттеу барысында тағы бір мән беретін фактор бар. Бұл – ақпараттың қысқалығы.

Жазба ескерткіштегі публицистикалық жанр көрінісінің болуы да кездейсоқ емес. Себебі ғалым Бауыржан Жақып публицистика тарихы мен даму туралы жазылған монографиялық еңбегінде жанрдың табиғаты жайында: «Публицистика да сөз өнерінің бір саласы. Ол көркем әдебиетпен бірге туып, қалыптасып, өсіп, өркендеп келе жатқан шығармашылықтың ерекше бір тармағы» (Жақыпов, 2004) дейді.

Ежелгі Түркі қағанатының руникалық жазбаларына жанрлық және мазмұндық тұрғыдан назар аударса деректік мәні, публицистикалық сарыны айқын аңғарылады. Публицистиканың кейбір көркемдік элементтері: портрет, диалог, авторлық пайымдау, деректік нышандар да бар. Өткен замандарда болған тарихи жағдайларды баяндау барысында бұл нышандардың дүниеге келгенін ескерткіштерді оқи отырып саралауға болғандай.

Орхон өзенінің бойынан табылған ескерткіштер мәтінінде зерттеу тақырыбымызға қатысты белгі нышандарды аңғаруға болады.

Біріншіден, мәтіндерде ру, тайпалар атаулары бар, түркі халықтары аталады. Оларға: қырғыздар, оғыздар, қарлұқтар, түргештер, төлістер, қаңғарлар /қаңлылар/,

басмылдар т.б. жатады. Бұл рулардың тарихта аты сақталып, бүгінгі күнге жеткен. Екіншіден, осы көне жазбалардағы аты аталған батырлар, қағандар тарихта болған, әрі өмір сүрген адамдар. Күлтегін, Тоңұқық, Йоллық-тегін төңірегінде болған тарихи оқиғалар VIII ғасырдағы іргелі мемлекет Түркі Қағанатында болғаны аян. Үшіншіден, бұл жазбаларда публицистикалық сарын бар, онда басты кейіпкерлер хандар мен бектер болғанымен, қарапайым халық тіршілігі ұмыт қалмай, олардың басынан өткен алуан түрлі жағдайлар ашық жазылғандығы айқын байқалады (Шындалиева, 2012).

«Күлтегін» жазба ескерткішіндегі қысқа әрі нұсқа берілген ақпараттың баяндау тәсілінің айна-қатесіз құрастырылғына жайында Х.Әбжанов былай дейді: «Тарихи сананың биік деңгейге көтерілгені Күлтегін ескерткіші мәтінінде оқиғалар барысы мен нәтижесін айна қатесіз баяндаудан байқалады. Түркі мемлекетінің іргесін қалаған Бумын мен оның інісің Естеми қағандардан тартып (VI ғасырдың ортасы), 732 жылға дейінгі аралықта орын алған саяси үрдістерді, халықаралық ахуалды, этникалық-территориялық өзгерістерді, ел тағдырына тікелей әсер еткен басқа да факторларды хронологиялық тәртіппен тізуі осыған дәлел» (Әбжанов, 2001).

Қазіргі «Ұлттық публицистика» кезеңі деп қарастырып отырған 1990 жылдан кейінгі қалыптасқан журналистикадағы сабақтастық әлемдік өркениеттен алыстай алмайтынын, сонымен бірге жасасып кететінін байқап отырмыз. Мысалы, қазіргі контент өндірісінде бұрынғы әдеби тақырып, әдеби теңеулер арқылы берілетін контент сұрыпталып, барынша қысқа әрі нұсқа мәтінге ауды. Арасы қаншама ғасырға созылып жатқан сол кезеңді және қазіргі әлеуметтік медиа дәуірінде өмір сүріп жатқан журналистикадағы публицистикалық жанрдың құндылығы өзгермегенін, тек форматының құбылып, сол «Күлтегін» ескерткішіндегі жазу стиліне қарай бейімделгенін айқындауға болады.

Қазіргі digital деп аталатын қоғамда өмір сүріп жатқан журналистиканың көне жазба ескерткіштерді қайта бір дәрітпеуіне тура келеді. Олай дейтініміз, жазбалардағы нақтылық, хронологиялық тізбек, атаулардың айқын әрі айшықты берілуі, оқиғалардың белгілі бір тәртіппен баяндалуы, басы мен аяғы бар мәселенің жинақы әрі қысқа да, нұсқа берілуі қазіргі медиадағы нақты талаптырдың бірі. Ендеше «Күлтегін» секілді жазба ескерткіштері журналистиканың публицистикалық жанры табиғатынан зерттеудің мәні өте тереңде екенін айтқымыз келеді.

Тарихи сананың берік қалыптасқанына және ол түркілер мемлекетін нығайтуға қызмет еткеніне және бір айғақ – Күлтегін жазуында келтірілетін сан алуан мысалдар, даталар, жер-су аттары, оқиғалардың хронологиялық, жағрапиялық шеңберінің мейлінше нақ көрсетілуі, тіпті кейбір жылдарды, айды, күнді мәңгі тасқа түсіруі. Мәселен, кезінде дүниенің төрт бұрышындағы халықтарды өздеріне қаратып, басы барды игізген, тізесі барды бүктірген Бумын мен Естемидің ісін ұрпақтары лайықты жалғастыра алмай, VII ғасыр ортасында түркі халқы табғаштарға (Қытайға) бағынышты күйге түскені белгілі. Күлтегін жазуы жат елдің өктемдігінен келген азап пен қорлықты естен шығармау және кейінгілерге сабақ болуы үшін арада бір ғасыр өтсе де былайша күңіренеді:

Түркі халқы елдігінен жойылды

Қағандығынан айрылды.

Табғаш халқына бек ұлдары

Құл болды.

Сулу қыздары күң болды.

Түркілердің елім қайда, қағаным қайда деп зарлаған кезі қанша жылға созылғанын ескерткіш тайға таңба басқандай көрсетеді: «елу жыл жұмысын – күшін жұмсады», деп (Әбжанов, 2001).

Жазбаша ескерткіштердегі публицистикалық жанр оқиғаларды зерттеу үшін бірнеше артықшылықтарға ие.

1. Айшықты және экспрессивтілік: Публицистика көбінесе айшықтық пен экспрессивтілікпен сипатталады. Бұл жанрдағы авторлар оқырманның назарын аударуға, түрлі-түсті тіл мен эмоционалды құралдарды қолдануға тырысады, бұл материалды есте қаларлық және қызықты етеді.

2. Объективтілік немесе субъективтілік: публицистикалық стиль авторларға оқиғаларға өз пікірлері мен көзқарастарын білдіруге мүмкіндік береді. Бұл оқиғалардың қай аспектілері жарықтандырылғанын және қайсысы еленбейтінін талдау үшін пайдалы болуы мүмкін. Алайда, журналистикада субъективтілік болуы мүмкін екенін ескеру маңызды.

3. Жандылық және драматизация: публицистикалық жанр көбінесе оқиғалардың эмоционалды компонентін жақсы жеткізуге көмектесетін драматизация мен шиеленіс элементтерін қамтиды. Бұл әсіресе тарихи оқиғаларды зерттеуде пайдалы, өйткені бұл материалды қол жетімді және қызықты ете алады.

4. Қоғамдық пікірді қалыптастыру: публицистикалық мәтіндер қоғамдық пікірді қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді. Публицистикалық материалдарды зерттеу қоғамдық пікірге әсер ету мақсатында оқиғалардың қандай аспектілері атап өтілгенін түсінуге мүмкіндік береді.

5. Стильдер мен әдістердің кең спектрін қолдану: публицистикалық мәтіндердің авторлары өз мақсаттарына жету үшін әртүрлі стильдер мен әдістерді қолдана алады. Бұл риториканы, метафораларды, аллегорияларды және басқа әдеби құралдарды қолдануды қамтиды.

Публицистикада «факт» дейтін ұғым бар. Оны «оқиға» деп те айтып, жеткізіп жүргендер, зерттеулерде терминнің баламасы ретінде де қарастырылып жүргенін қарастырдық. «Күлтегін» жазба ескерткішіндегі публицистикалық жанрдың нақты болмысын, табиғаты мен құндылығын жеткізе алатын осы оқиғалар желісі деп атауға болады. Себебі, жазбаны оқып, қарап отырғанда ондағы оқиғалардың бірінен кейін бірі ілесіп, хронологиялық тізбекпен жазылғанын байқаймыз. Мәселен, Бумын қаған, Естеми қаған, Білге қаған және Күлтегін ерліктері уақыт бірлігінде нақты әрі кезең-кезеңімен баяндалады. Нақтырақ айтқанда, өмір сүру кезеңі, билік құрған жолдары әр уақыт еншісінде суреттеледі.

Жалпы «Күлтегін» жазба ескерткішінің публицистикалық жақтан зерттелуіне өмірде болған Күлтегін есімді батырдың дәріптелуі. Бұдан бөлек оқиғалардың алмасуы, ондағы жер-су аттары, адам есімдерінің берілуі, шайқастардың өткен орны,

атауылары туралы айтылған жолардың бәрі дерлік публицистикалық жанрдың жазбадағы табиғатын аша түседі. Публицистика жанрына тән ұғымдардың ішінде «халыққа арнау» дейтін функционалды мәннің бар екенін айттық. Ендеше «Күлтегін» жазба ескерткішіндегі жетекші ой, идея алдығы шығады. Бұл дегеніміз ескерткіштегі басты идея – бірлік. Яғни халықты бірлікке шақыру, сол кездегі жан-жаққа шашырап кеткен халықты біріктіру, соның жолында шайқасу және егемендік, территориялық аумақты бекіту үшін жасалған оқиғалардың бәрі дерлік оқидан құрастырылмаған.

Көне түркі руна жазба ескерткіштерін зерттеген шетел ғалымдары, саяхатшылары және өзіміздің түркітанушылар да, барлығы Орхон бойындағы Күлтегін жазба ескерткіштері жайлы сөз қозғады, кейде Тоныкөк жазба ескерткіштері жөнінде әңгіме арасында айтылып, солай атап өтумен тоқталды.

Қысқасы, шетел, әсіресе Ресей ғалымдары Орхон, Енисей, Талас бойындағы тасқа түсірілген жазба ескерткіштерді тауып, бірсыпырасына аударма жасап, көне түркі руна жазба мұрасы екенін анықтап берді. Кейін олардың көбісі сол шығармаларды жанр, түрге бөліп талдау жасауға бармады. Тіпті, жазба ескерткіштердің мазмұнына да мән бермеді. Ал Қазақстандағы осы сала мамандары соңғы кезеңде көне түркі руна жазба ескерткіштерін зерттеуді ұмыт қалдырды. Бабалар жасаған бай мәдени мұраны тасада қалдырмас үшін осы саланы жан-жақты зерттеуді басты мақсат тұттық.

Жоғарыда еске салғандай, Орхон бойындағы көне түркі руна жазба ескерткіштерін мүмкіндігінше жанр бойынша топтап зерттеу ниетімен көлемді еңбек жария етілді. Бірақ, қазір кітап оқымауға қарай бет бұрған жұртшылық (тіпті зерттеуші, ғалымдар да сондай) топтап зерттеген еңбекке кірген көне түркі руна жазба мұраларының әрқайсысына арнайы тоқталып сыр-сипатын ұғынуға онша мән бермейді екен. Соған сәйкес, бабалар жасаған құнды жазбаларды өз алдына жеке еңбек етіп, тереңдете зерттеуді нысана еттік. Күлтегін жазба ескерткішін сондай мақсатқа сай кең ауқымда зерттеу колға алынды (Еңсегенұлы, 2012).

Мәтінде тасқа қашалып жазылған хаттың бірінші адамнан баяндау түрінде ұсынылған ерекшелігі қарастырылады. Басты кейіпкерлер - Күлтегін мен Тоныкөк, басқа елге бағынышты түркі халқының тарихындағы оқиғалар туралы әңгімелейді. Күлтегін мен Тоныкөк сияқты кейіпкерлердің есімдері аталған, бірақ бұл мәтіндерді тасқа жазған екінші авторлар да бар.

Білге қаған, әскербасы – Күлтегін, ақылшы – Тоныкөк қызметін сипаттайтын Түркі қағанаты кезінде жазылған ескерткіштерден үзінділер бар. Бұл ескерткіштер шежіре, таза дереккөздерге негізделген тарих және белгілі бір кезеңдегі түркі халықтарының оқиғалары туралы баяндайды. Авторлар өздерінің соғыстары мен көрші тайпалармен қарым-қатынасы туралы көргендері, естігендері туралы ойларды дәл және толық жеткізуге тырысады.

Мәтін тарихи оқиғаларды жеткізуде объективтілік пен дәлдікке ұмтылады. Авторлар публицистикалық материалдар үшін маңызды сапа болып табылатын ойдың дәлдігі мен толық берілуін ескереді.

Зерттеушілер тарихи және әлеуметтік маңызы бар құбылыстар туралы айтуға тырысады. Бұл оқырмандарға өз халқының өткені мен бүгінін жақсы түсінуге, сондай-ақ болып жатқан оқиғаларға өз көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Авторлардың мақсаты: мәтін авторлары оқырмандарға өз халқының өткені туралы ең толық және объективті идеяны ұсыну үшін деректерді таңдауға, бөлшектеуге және сұрыптауға тырысады. Бұл ақпаратты беруге және аудиторияда пікір қалыптастыруға бағытталған публицистикалық әдіс.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, «Күлтегін» ескерткіші тек бір елдің ғана мәдениеті мен тарихын, өткен кезеңдегі тарихи шындығын жеткізетін туынды емес. Оның әлем ғалымдары да оқуға, зерттеуге ұмтылды. Бұл дегеніміз, «Күлтегін» ескерткішіндегі тарихи шындықтың, шынайы оқиғалардың сабақтасып келіп, сол ғалымдарға, жалпы халыққа баяндау тәсілі арқылы жеңіл әрі нақты жетуі. Яғни публицистикалық жанрдың еншісіндегі басты тақырып деуге болады.

Филология ғылымдарының докторы әрі профессор Еңсегенұлы Тоқболат «Күлтегін» жазба ескерткіші туралы зерттеуінде оны отандық ғалымдардың толыққанды зерделеугенін айтады. Яғни бұрыннан бар зерттелген еңбектердің шеңберінде айналып жүрміз дегенді алға тартады. Расында, «Күлтегін» ескерткішін басқа жанрлық жақтан, салалық жақтан зерттеу басқа, публицистикалық құндылық тұрғысынан да зерттеудің, зерделеудің басқа екенін көріп отырмыз.

Бүгінгі публицистикалық жанрдың дамуы мен зерттеу объектісіне қарай, бұрынғы ескерткіштердегі жазулардың да жаңаша зерттелуі керек. Бұл үлкен жұмысты талап етеді. Себебі, бүгінгі медиадағы құбылысты, жаңашылдықты көріп отырып, бір ғана «Күлтегін» ескерткішіндегі мәтіннің берілуі ерекшеліне қарай қаншама талдау жасауға болатынын да көріп отырмыз. Мәселен, қазіргі әлеуметтік медиадағы «сторителлинг» ұғымына тән «Күлтегін» ескерткішіндегі баяндаудың да барын байқаймыз. Себебі, хронологиялық жақтан жалаң жеткізу емес, әр кезеңде болған оқиғаны сөздің мәніне, бояуына қанық қыла отырып жетізіп, эмоционалды-экспрессивті рең бере отырып қарастыруы да осыған нақты тұжырым болмақ.

Авторлардың қосқан үлесі

Наурызханова Еркеназ – зерттеу жұмыстарын жүргізу, салыстыру, талдау. Сақ Қайрат Өмірбайұлы – әдебиетпен жұмыс, зерттеу нәтижелерін талдау, бағыт-бағдар беру, жұмысты толықтыру.

Әдебиеттер тізімі

1. Әбжанов Х.М. Күлтегін жазуы: тарихи сана мен таным. – Алматы: Ғылым, 2001. - 9 б.
2. Классикалық зерттеулер. Көне түркі әдебиеті туралы зерттеулер. – Алматы: «Әдебиет әлемі», 2013. – 380 б.
3. Қазақ қолжазбалары. Көне түркі және қазақ жазба әдеби мұралары. – Алматы: «Ел-Шежіре», 2013. – 409 б.
4. Еңсегенұлы Тоқболат. Күлтегін жазба ескерткіші – авторы бар эпопеялық шығарма. – Алматы: Тоғанай-Т, 2012. – 252 б.

5. Жақыпов Б. Қазақ публицистикасының қалыптасу, даму жолдары. Монография. – Алматы: «Білім», 2004.
6. Шыңдалиева М. Публицистика жанрлары мен пішіндері. Оқу құралы. – Астана, ЕҰУ, 2012. – 325 б.

References

1. Abzhanov Kh.M. Kultegin zhazuy: tarihi sana men tanym [Writing of Kultekin: historical consciousness and knowledge] («Gylym, Almaty, 2001, 9 б.). [in Kazakh]
2. Klassikallyk zertteuler. Kone turki adebieti turaly zertteuler [Classical studies. Studies on ancient Turkic literature] («Adebiet alemi», Almaty, 2013, 380 p.). [in Kazakh]
3. Kazakh kolzhazbalary. Kone Turki zhane kazakh zhazba adebi muralary [Kazakh manuscripts. Ancient Turkic and Kazakh written literary heritage] («El-Shezhire» Almaty, 2013, 409 p.). [in Kazakh]
4. Ensegenuly Tokbolat. Kultegin zhazba eskertkishi- avtory bar epepeialyk shygarma [The written monument of Kultekin is an epic work with an author] («Toganai-T», Almaty, 2012, 252 p.). [in Kazakh]
5. Zhakupov B. Kazak publicistikasynyn kalypasu, damu zholdary [Ways of formation and development of Kazakh journalism.]. Monograph («Bilim», Almaty, 2004) [in Kazakh]
6. Shyndalievа M. Publicistika zhanrlary men pishinderi [Genres and forms of Journalism]. Training manual (ENU, Astana, 2012, 325 p. [in Kazakh]

Е.М. Наурызханова, Қ.Ө. Сақ

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Казахстан, Астана

Публицистические элементы в памятнике письменности «Культегин»

Аннотация. Становление и периоды развития публицистического жанра нужно отслеживать с давних времен. Закономерно сосуществование таких понятий, как общество, политика, система, народ, со дня их появления в сознании человека. Посредством публицистического жанра передаются факты, связанные с истиной и художественным языком, которые может воспринимать общество. В частности, с тех пор, как в V веке турецкий народ объединился и установил Тюркский каганат, сформировалась и современная публицистика кочевых цивилизаций. Публицистический жанр в письменных памятниках занимает особое место. Само слово «Publicus» также означает «общественный». Отсюда следует, что публицистика представляет публике самую важную и актуальную информацию в обществе. В ранних письменных памятниках рассматривались исторические реалии того периода, актуальные политические события, вопросы кагана, каганата. Об этом свидетельствуют маркированные тексты в таких Орхонских памятниках, как «Тоникок», «Культегин». Сами памятники орхон-енсейской письменности относятся к «древнетюркской эпохе». Народ, который был частью Восточно-Турецкого каганата, читал и говорил на этом языке, то есть в публицистическом плане использовался тот же язык.

Ключевые слова: Памятник, «Култегин», «Тоныкин», публицистический жанр, публицистика, автор, Publicus.

E.M. Nauryzkhanova, K.O. Sak

Eurasian National Eurasian University, Astana, Kazakhstan

Journalistic elements in the monument of writing "Kultegin"

Abstract. The formation and periods of development of the journalistic genre need to be monitored since ancient times. The coexistence of such concepts as society, politics, system, and people is natural from the day they appeared in human consciousness. Through the journalistic genre, facts related to truth and artistic language are transmitted, which can be perceived by society. In particular, since the Turkish people united and established the Turkic Khaganate in the 5th century, modern journalism of nomadic civilizations has also been formed. The journalistic genre occupies a special place in written monuments. The word "Publicus" itself also means "public". It follows that journalism presents to the public the most important and relevant information in society. The early written monuments considered the historical realities of that period, current political events, issues of the kagan, the kaganate. This is evidenced by the marked texts in such Orkhon monuments as "Tonikok", "Kultegin". The monuments of the Orkhon-Yensei script themselves belong to the "ancient Turkic era". The people who were part of the Eastern Turkish Kaganate read and spoke this language, that is, the same language was used in journalistic terms.

Keywords: monument, "Kultegin", "Tonykok", journalistic genre, journalism, author, Publicus, writing

Авторлар туралы мәлімет:

Наурызханова Е.М. – журналистика бөлімінің магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Өмірбайұлы С.Қ. – ф.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Астана.

Nauryzkhanova E.M. – Master's student, Journalism Department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Omirbayuly S.K. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).